

2023, 7 (3),411-432 | Araştırma Makalesi

İmamların Erkeklik Anlayışı

Esra ASLAN TURAN¹

Öz

Türkiye’de toplumsal yapı erkek egemen değerlere göre biçimlenmiştir. Dini otoriteler ve söylemler de genellikle bu anlayışı devam ettirmekte, kadınları ikincil olmaya şartlandıran prensip ve kuralları onaylayarak pekiştirmektedir. Bu çalışmada cinsiyet ayrımcı kültürün devamında önemli bir etkisi olan din görevlilerinin erkeklik anlayışı konu edilmektedir. Bu amaçla Diyarbakır merkez camilerinde imamlık yapan 30 imamla yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler, imamların erkeğin kadına fiziksel olarak ve sorumluluk itibarıyla üstün olduğunu, şartlar gerektirdiğinde aşırı olmamak kaydıyla kadını hizaya getirmek amacıyla hafif bir şiddet uygulayabileceğini, erkeklerin sahada kadınların evde olmaları gerektiğini düşündüklerini göstermiştir. Bu genel eğilime karşın daha az sayıda imamsa erkeklerin kadınlara herhangi bir şekilde üstün olmadıklarını, erkek olmaları nedeniyle onları kontrol altına alıp çeşitli haklardan mahrum edemeyeceklerini söylemişlerdir. Genellikle kendini okuyarak geliştirme gayreti içinde, şehirlilik tecrübesi uzun ve kadınlarla olumlu deneyimleri olan bu imamlar erkeğin üstünlüğüne dayalı kontrol ve şiddet pratiklerinin din ve peygamberin hayatıyla çelişkili şekilde kültürden destek aldığı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Toplumsal Cinsiyet, Erkeklik, Toplumsal Cinsiyet ve Din, İmam.

ASLAN TURAN, Esra. (2023). “İmamların Erkeklik Anlayışı”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 7/3 (2023),411-432. [https://doi.org/ 10.32711/tiad.1286349](https://doi.org/10.32711/tiad.1286349)

Geliş Tarihi	21.04.2023
Kabul Tarihi	15.06.2023
Yayın Tarihi	30.09.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi ABD, Diyarbakır, Türkiye, esraleyl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3929-7716

İmams' Understanding of Masculinity

Esra ASLAN TURAN¹

Abstract

The social structure in Turkey has been shaped according to male-dominated values. Religious authorities generally maintain this understanding. In this study, the understanding of masculinity of religious officials, which has an important effect on the gender discriminatory culture, is discussed. For this purpose, face-to-face interviews were conducted with 30 imams working in Diyarbakir central mosques. Interviews show that imams think that men are physically and methally superior to women in terms of responsibility and that they can use mild violence to bring women in line and they think that men should be on the field and women should be at home. But fewer imams think men aren't superior to women. These imams, who are improve themselves by reading, have a long experience in the city and have positive experiences with women, emphasizing that the control practices based on the culture in contradiction with religion and the life of the prophet.

Keywords: Sociology of Religion, Gender, Masculinity, Gender and Religion, İmam.

ASLAN TURAN, Esra, "İmams' Understanding of Masculinity ", *Turkey Journal of Theological Studies*, 7/3 (2023), 411-432.

<https://doi.org/10.32711/tiad.1286349>

Date of Submission	21.04.2023
Date of Acceptance	15.06.2023
Date of Publication	30.09.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assist. Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion, Diyarbakır, Türkiye, esraeyl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3929-7716.

Giriş

Erkeğin kadından daha akıllı, dirayetli, güçlü olmasına karşın kadının daha zayıf, duygusal ve pasif yapıda olduğu şeklindeki kabuller tarih boyunca erkeklerin kadınlar üzerinde kontrol ve söz sahibi olmasını meşrulaştırmıştır. Türkiye'nin de bir parçası olduğu Müslüman toplumların çoğunda erkekliliği yücelten düşünce ve ilkeler kurumsal düzenlemelerden yasalara, özel hayatı yönlendiren kurallardan geleneklere kadar yaşamın her alanını yönetir. Batı'da 1970'lerden itibaren kadın araştırmalarıyla yaygınlaşan toplumsal cinsiyet kavramı kadınlar ve erkekler arasındaki iktidara dayalı eşitsizliklerin kaynağında biyolojik veya fiziksel farklardan ziyade toplumsal süreçler olduğunu göstermiştir. Aynı dönem kadın hareketinin de yarattığı birikimin etkisiyle erkeklik araştırmalarının da gelişmeye başladığını, geleneksel cinsiyet rolüne dayalı genellemelere yönelik eleştirel yaklaşımların gittikçe güçlendiğini görüyoruz. Buna göre neyin doğal olduğunu aslında toplumsal süreçler belirlemekte, kadın ve erkek hakkında, onların doğalarına referansla ortaya konulan birçok iddia iktidarı kurmak ve sürdürmek üzere tekrarlanmaktadır.

Erkek iktidarının devamına yönelik argümanlar aileden başlayarak toplumsal yapının her alanını yönetmekte, bütün kurumlar bunu güçlendirip devam ettirecek şekilde işlemektedir. Bu da erkek egemen değerler sisteminin yarattığı cinsiyet hiyerarşisinin kadınlara yönelik ürettiği hak ihlalleri ve şiddeti sıradanlaştırarak hayatın olağan bir parçası haline getirmektedir. Bunda devletin, yasaların, aile ilişkilerinin rolü olduğu gibi dinin de payı büyüktür. Dini otorite ve söylemler erkek üstünlüğüne bağlı değerlerin kutsanarak içselleştirilmesinde önemli bir paya sahiptir. İbrahimi dinler ve bunun bir parçası olan İslami söylem, ortaya çıktığı ataerkil kültüre bağlı değerleri birçok noktada onaylamış, cinsiyet anlayışı itibarıyla gelenekle çoğu noktada uzlaşa halinde olmuştur. Bu durum dini otoritelerin birçok yönden geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışını meşrulaştırdığını ve bu anlayışların yeniden üretilmesinde payları olduğunu göstermektedir.³ Bu nedenle yaygın halk dindarlığının eril değerlere bağlılığı kadınlara yönelen baskı ve şiddet biçimlerinde dini otorite ve söylemlerin payını sorgulama ihtiyacı doğurmaktadır. Bu çerçevede yaygın halk dindarlığının kurulmasında önemli payları olan imamların dini yapının ataerkil kültürle işbirliğini yansıtan cinsiyet hiyerarşisi ve buna bağlı değerleri nasıl yorumladıkları önem kazanmaktadır.

1. Erkekliliğin Toplumsal Anlamları

Biyolojik farklılıklar toplumsal yapı tarafından anlamlandırılmakta, kültürel değerler ve beklentilerce şartlandırılmaktadır. Toplumsal olarak inşa edilen cinsiyete bağlı sosyalizasyon bebeklikte başlar, aileden, kitaplardan, medyadan ve okullardan verilen mesajlar, bireylere toplumsal cinsiyet beklentilerini öğretir ve pekiştirir. Bu çerçevede kadın ve erkeğin bedensel görünüm ve üremedeki rollerine bağlı olarak doğuştan gelen birbirine zıt tutum ve davranış özelliklerine sahip oldukları anlayışı çok köklü ve evrensel bir gelenektir.⁴ Erkeklik de biyolojik bir cinsiyet olarak erkeğin toplumsal yaşamda nasıl düşünüp davranacağını belirleyen, ondan sırf erkek olduğu için beklenen roller ve tutumları içeren bir pratikler toplamıdır.⁵ Erkeklik şartlanma,

³ Abdussamet Kaya, Şark Medreselerinde Toplumsal Cinsiyet Anlayışı: Diyarbakır Seydaları Üzerinden Betimsel Bir Analiz", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60/1 (2019), 114-127.

⁴ David M. Newman, *Sosyoloji*, çev. Ali Arslan (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013), 70-71.

⁵ Tayfun Atay, "'Erkeklik' En Çok Erkeği Ezer", *Toplum ve Bilim* 101 (Güz 2004), 14.

öğretim, model alma, özdeşleşme ve kuralları öğrenme gibi çeşitli mekanizmalar yoluyla farklı düzeylerde içselleştirilir.⁶ P. Bourdieu cinsiyetler arasında kurulmuş olan toplumsal tahakküm ve sömürü bağlarının iki farklı toplumsallık alanına nakşedildiğini söyler. Buna göre erkekler dış tarafta, resmi, kamusal, sağ, kuru, yüksek ve süreğen olmayan taraftadır. Tarlayı sürme ve hayvan boğazlamak gibi kısa, tehlikeli ve gösterişli olan, hayatın olağan akışında kopuşlara işaret eden işler onlara aittir. Buna karşılık kadınlar iç tarafta yer alır. Onlar nemli, alçak, eğik ve süreğen taraftadırlar ve kendilerine evsel işler tahsis edilmiştir. Yani özel saklı, bayağı, görünmez, çocuk ve hayvan bakımı gibi “utanç verici işler”den sorumludurlar.⁷

Erkek egemen toplumsal yapıda kadınların daha duygusal ve uysal, erkeklerinse daha güçlü ve akıllı olduğu varsayılır. İsimleri, gelecek idealleri, sorumlulukları, meslek seçimleri, kıyafet tercihleri ve hareket kabiliyetleri gibi birçok şey bu çerçevede şekillenir. Erkek ve kadının toplumsal cinsiyet rol ve davranışları temelinde birbirinin karşıtı olarak düşünüldüğü bu sistemde, erkeğe kadına oranla daha fazla önem verilir, erkek olmak kadın olmaya nazaran daha itibarlı bir var olma biçimi olarak görülür. Bu ikili hiyerarşi erkeklerin kadın davranışları üzerinde egemenlik kurmasını meşrulaştırır. Ev içi işbölümü, dışardaki iyi işlerden kadınların dışlanması, devletin bunu devam ettirmek için yürüttüğü baskı, görmezden gelme ve denetleme politikaları, erkek ve kadın arasındaki ilişkilerde şiddetin içselleştirilmesi gibi yapılarla sürdürülür ve garanti altına alınır.⁸ Eril tahakkümü olanaklı kılan iktidar ilişkileri ekonomik düzenlemelerle işleyen duygusal ilişkilere gömülü, dil ve anlam sistemleri ile iç içe yaşayan çok boyutlu bir işleyişe sahiptir. İnşa sürecinde kültürel imgeler yanında, özel şirket kültürü, bürokrasi, işadamlığı, yöneticilik, hane reisliği, homososyal arkadaşlık grupları, mekânsal denetim için erkek çocuklar tarafından yürütülen mücadeleler, kadın-erkek randevu kalıpları ve taciz gibi ataerkil kurumsal destek de çok önemlidir.⁹

Erkekler, çocukluktan itibaren erkekliğin başkasına bağlı olmamak anlamına geldiğini öğrenir. Gerçek bir erkek korkusuz, duygularını belli etmeyen, kadınların yanlış yapabileceği ihtimaline karşı devamlı tetikte, rekabetçi, saldırgan eğilimleri güçlü ve kadınlara özgürlüğünün hesabını vermeyen bir yapıdadır.¹⁰ Genel eğilim böyle olsa da etnik yapının, sınıfsal koşulların, yaşın, dinin, tahsil durumu gibi birçok özelliğin erkeklerin çeşitlenmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.¹¹ Mesela alt sınıflarda kaba kuvvete dayalı erkeklik söylemine karşılık üst sınıflarda erkekliği makbul yapan şeyler para, başarı ve kariyerdir.¹²

Erkeklik güçlü olmak anlamına geldiği için hem makbul erkeklik standartlarına uymayan erkekler hem de kadınlar üzerinden gücünü kanıtlamak ihtiyacı, erkekliği şiddetle bağlantılı hale getirir. Şiddet erkekliği inşa etmenin, muhatabında korku ve saygı uyandırmanın bir yoludur. Duygularını ifade edememe, yakınlık kuramama ve diyalogsuzluk gibi makbul erkeklik standartları erkeklik değerlerinin şiddet üretmesi

⁶ R. W. Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, çev. Cem Soydemir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998), 255.

⁷ Pierre Bourdieu, *Eril Tahakküm*, çev. Bediz Yılmaz (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2015), 45.

⁸ Sylvia Walby, *Patriyarka Kuramı*, çev. Hülya Osmanağaoğlu (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016), 40-41.

⁹ Serpil Sancar, *İmkansız Erkeklik* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 16, 21, 40.

¹⁰ Herb Goldberg, *Erkek Olmanın Tehlikeleri*, çev. Selçuk Budak (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2010), 64-79.

¹¹ Cenk Özbay-İlkay Balıç, “Erkekliğin Ev Halleri”, *Toplum ve Bilim* 101 (Güz 2004), 93.

¹² Kurtuluş Cengiz vd., “Hegemonik Erkekliğin Peşinden”, *Toplum ve Bilim* 101 (Güz 2004), 56.

anlamına gelir.¹³ Erkeklerin kişisel tercihleri ve özelemlerinin peşinde koşarken şiddet ve saldırganlık içeren davranışlar sergilemeleri kaçınılmaz, hatta gerekli görülür.¹⁴

Erkekliğin oluşumunda sosyalizasyon önemlidir. Bunda ev içi alana nazaran daha prestijli sayılan erkeğin dünyası, yani dış dünyanın varlığı önemlidir. Bununla beraber kadının ev işleriyle meşgul edilmesi, duygularını belli etmeme ve buna dayalı gelişen yalnızlık, rasyonel olma zorunluluğu ve egemenlik kurma dürtüsü, sadece erkeklerin bir arada olduğu homososyal alanlarda meşrulaştırılır.¹⁵ Erkek egemen değerler özellikle erkeklerin öne çıktığı, icrası erkek olma şartına bağlı alanlarda daha çok ön plana çıkar. Mesela spor bu alanlardan biri olarak kadın itaatinin sağlanmasına dayalı erkek değerlerinin merkezde olduğu bir sosyalleşme alanıdır. Spor erkek egemenliğini, kadınların deneyimlerinin değersizleştirilmesi yanında erkekliğin değer verilen becerilerle birlikte değerlendirilmesi, saldırganlık ve şiddetin kullanımı yoluyla kurar.¹⁶

Erkeklik üzerine öncü çalışmaları olan R. W. Connell erkekliğin hem kadınlık hem de makbul sayılmayan öteki erkeklikler üzerinden kurulduğunu ifade eder. İkili cinsiyet hiyerarşisinin tepesinde bulunan hegemonik erkeklik modeli kadını hatırlatacak, onu andıracak her şeyden uzak olmayı içerir. Araştırmalar erkekliğin de kadınlığın da kişiden kişiye değişen bir çeşitlilikte olup zamansal ve kültürel koşullardan bağımsız olmadığını¹⁷ göstermesine karşın erkek egemen anlayışta bu, birbirine karşıt özellikler taşıyan iki tip olarak temsil edilir. Buna göre bir erkek kadını özellikleri ne kadar aşağılar ve kadınlarla onu ortaklaştıracak şeylerden ne kadar kaçınırsa o kadar erkek sayılır. Erkeklik normlarınca kadını özellikler küçümsenir, kadınları “adamdan saymamak” erkekliğin şanından bilinir. Bugün artık erkekliğin yakınlık kuramama, soğuk ve mesafeli ilişkiler yoluyla ortama dâhil olma biçiminin onlar için bir tür hapsolme durumu yarattığına, güç ve rekabete dayalı olarak kurulan erkekliğin insani özelliklere engel olduğuna, bir tür otizm ve sevgisizlik ürettiğine dair geniş bir eleştiri literatürü vardır.¹⁸

L. Segal cinsiyet farklılıklarını biyolojik birtakım farklılıklar kümesine indirgemenin kuramsal olarak kolaya kaçmak olduğunu, çünkü insan eylemleri ve deneyiminin biyolojik ve toplumsal bileşenlerin basit bir toplamından ibaret olmadığını söyler. Buna göre biyoloji yaşamlarımızı derinden etkiler, fakat yaşantılarımızı nasıl etkilediği tarihsel ve kültürel olarak belirlenen bir deyişkendir.¹⁹ Esasen erkek ve kadın arasında olduğu varsayılan farklar iki cinsiyet arasındaki benzerlikler düşünüldüğünde epey önemsiz kalır. Buna rağmen benzerliklerden ziyade farklar öne çıkarılarak abartılmış, bunlar erkek egemenliğini haklılaştırmak üzere kullanılmıştır.

Antropolojik çalışmalar erkek ve kadın arasındaki hiyerarşinin tarım devrimiyle

¹³ Muhittin Şahin, *Türkiye’de Erkekliğin Dönüşümü* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018), 190-201.

¹⁴ Serpil Sancar, *İmkansız Erkeklik*, 215, 219.

¹⁵ Hilal Onur-Berrin Koyuncu, “‘Hegemonik’ Erkekliğin Görünmeyen Yüzü: Sosyalizasyon Sürecinde Erkeklik Oluşumları ve Krizleri Üzerine Düşünceler”, *Toplum ve Bilim* 101 (Güz 2004), 38-44

¹⁶ İlknur Hacısöftaoglu - Canan Koca, “Spor Medyasında Hegemonik Erkekliğin (Yeniden) Üretimi: ‘Delikanlı Gibi Yaşayın, Delikanlı Gibi Oynayın’”, *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil*, Ed. İlker Erdoğan. 69-93. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011, 72-73.

¹⁷ R. W. Connell, *Erkeklikler*, çev. Nağihan Konukçu (Ankara: Phoenix Yayınları, 2019), 150-154.

¹⁸ Cengiz vd., “Hegemonik Erkekliğin Peşinden”, 58-65.

¹⁹ Lynne Segal, *Ağır Çekim Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler*, çev. Volkan Ersoy (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1990), 96.

başladığını, erkek işi sayılan sürüyü gütmek, toprağı elde tutmak ve bunun için verilen mücadelenin fiziksel gücü öne çıkardığını ve kadını ev içi hayatla sınırlamaya başladığını göstermiştir. Buna dayalı olarak şekillenen roller ve kimlikler, kadının erkek karşısındaki ikincil konumlanışının temellerini hazırlamıştır.²⁰ Bu köklü geçmişin izlerini düşünce tarihinin önemli isimleri üzerinden de sürebiliriz. Aristo'dan Bacon'a, oradan İslam dünyasına ve günümüze değin iz bırakan düşünürlerin birçoğu erkeklerin kadınlardan daha rasyonel olduklarına inanıyorlardı. Eski çağlardan beri erkek-kadın ayrımının kendisi sadece betimleyici bir sınıflandırma ilkesi olarak değil bir değer ifadesi olarak kullanılmıştır. Erkeklik üstünlükle bir tutulmuş ve değerli sayılan her şey erkeklikle özdeşleştirilmiş; kadınsı özellikler ise insani üstünlük normlarına göre daha aşağıda veya tamamlayıcı olarak görülmüştür.²¹

Günümüz toplumlarının birçoğunda olduğu gibi Türkiye'de de hâkim erkeklik özellikleri sertlik saldırganlık, şiddet, öfke ve uzlaşmazlıktır. Bunların karşıtı olarak kadınlara da yumuşaklık, sevecenlik, yapıcı ve uzlaşmacı olmak gibi özellikler yakıştırılır. Kadınlara ayrılan bu nitelikler bir erkek için erkekliği zedeleyici ve aşağılayıcı bulunur.²² Erkek egemen değerlerin hala etkili olduğu aile tipinde erkek ve kadın rolleri keskin bir şekilde birbirinden ayrılır. Kadınlar ev işlerini düzenlemek ve çocuklara bakmakla yükümlüyken erkek eve ekmek getirendir. Bu katı rol ayrımı kadın ve erkeğe ait alanların birbirinden ayrı olmasını sağlar ve pekiştirir. Kadının dışarda çalışması hem evde erkeğin otoritesini sarsacağı hem de kadınların çocuk bakımı ve ev işleriyle ilgili sorumluluklarını aksatmalarına neden olacağı için istenmez.²³ Bunun içselleştirilmesi ve meşrulaştırılmasında din çok önemli roller oynar.

2. Müslüman Topumlarda Erkeklik

Dini metinler Tanrı kavramına şekil verirken erkek ve kadınların doğasına ve görevlerine bakışımızı da biçimlendirir. Bu bakış cinsiyetler arasındaki hiyerarşinin ve eşitsizliğin meşrulaştırılmasına temel sağlayan bir referansa dönüşebilir.²⁴ Dinlerin cinsiyetle ilişkisine bakıldığında birçoğunda tanrıdan erkeğe oradan da kadın ve çocuklara doğru gelişen bir hiyerarşi olduğu fark edilir. Burada erkeğin rolü lider olarak belirlenmişken kadının rolü yardımcı ve anne olarak çizilmiştir.²⁵ Dolayısıyla cinsiyet anlayışımız biyoloji yanında yaratılışla ilgili inanç ve kabullerimizle yakından ilgilidir. İslam'ın da kültürel olarak beslendiği geleneksel tarım toplumlarında geçerli yaratılış anlayışında yaşamı veren erkektir, kadınlar sadece doğurarak buna aracı olurlar. Yani erkeğin tohum ektiği ve kadının da tıpkı bir tarla gibi ekildiği söylenir (Bu inancı hatırlatan bir ifadeye Kur'an'da da rastlarız)²⁶. Bu nedenle tıpkı bir arazi gibi kadın da kuşatılmalı, göz hapsinde olmalıdır.²⁷

²⁰ Atay, ""Erkeklik" En Çok Erkeği Ezer", 16.

²¹ Genevieve Lloyd, *Erkek Akıl*, çev. Muttalip Özcan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 140-141.

²² Atay, ""Erkeklik" En Çok Erkeği Ezer", 11-12.

²³ Hale Bolak vd., *Erkekliğin Türkiye Halleri* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 52-53.

²⁴ Asma Barlas, "Müslüman Kadınlar ve Baskı", çev. Öykü Elitez, *İslami Feminizmler*, der. Zahra Ali (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 69.

²⁵ Hande Eslen-Ziya-Umut Korkut, "Hutbelerde Toplumsal Cinsiyet Söylemlerinin Yapılandırılması", *Kadın Odaklı*, der. Çiğdem Kağıtçıbaşı vd. (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016), 246-247.

²⁶ Bakara Suresi'nin 223. ayetini de; tercümesi çoğunlukla "Kadınlarınız tarlalarınızdır..." şeklinde başlayan ifade.

²⁷ Carol Delaney, *Tohum ve Toprak*, çev. Selda Somuncuoğlu-Aksu Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 29, 43, 45, 49, 58.

İslam ataerkil bir geleneğin hüküm sürdüğü bir ortamda gelişmiştir. Bu yapı kadınlara ve erkeklere nerde nasıl davranacakları ve ne hakkında nasıl düşünceleri, ne tür tepkiler geliştirmeleri gerektiğini İslam'dan çok önce öğretmiştir.²⁸ Bu, Müslüman düşüncenin kadın konusundaki yaklaşımlarını da belirlemiştir. Buna göre kadın, erkek tarafından aranmak, kovalanmak ve seçilmek için yaratılmıştır. Bu nedenle erkeklerin gözlerinin sürekli yakınlarındaki kadınlarda olması gerekir. Bu bakış kadınlar üzerindeki erkek denetimini meşrulaştırır.²⁹ İslam'ın bu ataerkil yapıyı iyileştirmeye dönük çabaları dinin kurumsallaşmasıyla zayıflamaya başlamış, dini kurgulama ve yorumlama süreçleri çoğunlukla erkeklerin hâkimiyetine girdikçe kadının ne olması gerektiğine de onlar karar vermiştir. Uydurma rivayetler ve İsrailiyat geleneğinin tefsirlere sızmasıyla kadınlar gittikçe önemsizleşmeye başlamış, fıkıh ekollerinin geleneksel yapıyla uyumlu yorumları ve kadınların kamusal tartışmalardan uzaklaştırılması, onları erkeğe koşulsuz itaat etmesi beklenen cinsiyet haline getirmiştir.³⁰

Türkiye'nin de dâhil olduğu Akdeniz kültüründe Müslüman ve ya Hıristiyan, kırsal ya da kentli, göçebe veya yerleşik hemen bütün topluluklarda erkeğin girişkenliği ve yönetme kabiliyeti yüceltilirken kadının çekinik ve tabi olması kutsanmıştır. Kadının toplum hayatından dışlandığı bu coğrafya Müslümanlığın sınırlarıyla örtüşmemekte, kökleri İslam'dan çok önceye giden bir geleneği yansıtmaktadır.³¹ Bu durum, erkekleri kadınları denetlenmesi beklenen kimseler haline getirirken kadınların yaşam alanlarını daraltan çok çeşitli sınırlamalar getirmiş, sesleri mahrem, hareketlilikleri uygunsuz bulunmuştur. Kadınların bir anlığına bile ilgi odağı olmamaları için üzüntülerini dahi sessizce yaşamaları tavsiye edilmiştir.³² Bu durum kadın ve erkeğin mekânsal olarak da ayrı dünyalarda yaşamaları gerektiği anlayışının gerekçesi olmakta, mekânlar ortaklaştıkça gerilim artmaktadır. Bu bağlamda kadınlara ayrılan mekânların doğası ve statüsü kadınların aşağı konumlarını onaylayarak kendilerini işaretlemiştir.³³

Kur'an bütün insanların Allah önünde eşit olduğu ve insani üstünlük hususunda tek ayırt edici unsurun takva olduğunda ısrar ederken birçok ifadeyle de cinsiyet temelli eşitsizlikleri kabul eder. Şahitlik ve miras gibi konularda olduğu gibi karşılıklı ilişkilerdeki güç hiyerarşisini de doğal bir sonuç olarak görür.³⁴ Bunların en göze çarpanlarından biri erkeklerin geçim sağlayıcı olma görevlerinden ötürü kadınların yöneticisi olduğunu söyleyen ayettir.³⁵ Bu ayet erkeğin geçim sağlama rolüne karşılık kadınların aile içinde itaatkâr, bağımlı birey olarak kabul edilmesi şeklindeki hukuki ayrıma temel teşkil etmiştir. Buradan hareketle geçimi sağlayan tarafın bu rolü, ona bağımlı kişiler üzerinde egemenlik kurma, onu kısıtlayabilme hakkına sahip olduğu

²⁸ Asım Yapıcı, *Toplumsal Cinsiyet, Din ve Kadın* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), 15-16.

²⁹ Fetna Ayt Sabbah, *İslam'ın Bilinçaltında Kadın*, çev. Ayşegül Sönmezay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), 52,66.

³⁰ Yapıcı, *Toplumsal Cinsiyet ve Din*, 78-79.

³¹ Germaine Tillion, *Harem ve Kuzenler*, çev. Şirin Tekeli-Nühket Sirman (İstanbul: Metis Yayınları, 2006), 42-43, 89.

³² Katharina Lange, "'Eskiden İnançsızlık İnanılmaz Derecede Yaygındı': Kuzey Suriye'de Yas ve Toplumsal Değişim", çev. Özlem Yılmaz, *İslami Pratiklere Etnografik Yaklaşımlar*, haz. Baudoin Dupret vd. (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2017), 50-51.

³³ İrvin Cemil Schick, *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak*, çev. Pelin Tünaydın (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 181,183.

³⁴ Kecia Ali, *Cinsel Ahlak ve İslam*, çev. Adnan Bülent Baloğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 221.

³⁵ *Kur'an Yolu* (Erişim 14 Haziran 2023), en-Nisa 4/34.

şeklinde bir anlayışı normalleştirmiştir. İslam Peygamberi ve ilk halifeler döneminde kadınların toplumda ve İslam'ın yorumlanmasında söz sahibi katılımcılar oldukları halde sonraki yüzyıllarda kadınlar buna benzer ayetlere referansla sessizleştirilmiştir.³⁶

Hz. Peygamber'in, konumu ve kişiliği itibariyle hâkim erkeklik değerleriyle uyumadığını görürüz. O eşlerine saygılı, şefkatli ve yardımsever, kendi işini kendisi yapacak kadar mütevazı özellikleriyle hegemonik erkeklik kalıplarıyla uyumayan bir insan olmuştur. Fakat onun siyasi kişiliği ve kazandığı başarılar, çok sayıda karısı olan güçlü erkek şeklinde çizilen imajı, o merhametli ve mütevazı özelliklerinin üstünü örterek egemen bir erkek peygamber modeli yaratmıştır. İslami yazında kadının erkek için yaratılmış bir tür olduğu yolundaki anlatımlar, fitneyle özdeşleştirildiği hadis rivayetleri ve erkeklerin hâkimiyeti etrafında kurulan hukuk nedeniyle erkek kadından daha tam ve dolayısıyla üstün bir varlık olarak görülmüş,³⁷ bu durum toplumsal hayatın çeşitli alanlarında kadınların karşılaştıkları usulsüzlükler ve haksızlıklara karşı sessiz kalınmasının zemini olmuştur.

İslam'ın da bir parçası olduğu İbrahimi gelenekte kadından ve erkekten mutlak ve hiyerarşik bir biçimde ikiye bölünmüş katı toplumsal cinsiyet rollerine bağlılık beklenmiş, erkeğin üstünlüğüne dayalı ataerkil aile ilişkisi kutsanmış ve bu bağlamda kadın bedeni üzerindeki denetim yasallaştırılıp meşrulaştırılmıştır.³⁸ Bütün toplumlarda olduğu gibi İslam toplumlarında geliştirilen yasalar da onları yapanların bakış açısıyla biçimlenmiştir. Bu nedenle de fıkıh âlimleri Kur'an'daki kadın-erkek eşitliğiyle ilgili değerlendirmelere konu olabilecek ayetleri, Kur'an'ın erkeklere ayrıcalık tanıdığı şeklinde yorumlamışlardır.³⁹ Kuran'da kadınlar nikâhlanmaları, boşanmaları, özel halleri, şahitlikleri gibi öncelikle kendilerini ilgilendiren konularda bile toplumdaki baskın konumları itibariyle erkekler muhatap alınarak konu edilmiştir. Erkek egemen bu yaklaşım biçimi tarihsel ve toplumsal şartlarla bağlantılı değil de kanun olarak anlaşıldığı için erkek üstünlüğüne dayalı anlayışları meşrulaştırmıştır.⁴⁰

İslam dünyasında reform hareketleri ve şehirleşme süreçlerinin yarattığı dönüşümlerle kadınların okumaya, çalışmaya başlaması, kendilerini ikinci plana iten geleneksel din yorumlarını eleştirmeye başlamaları, kutsal metinleri daha adil ve kadın dostu okumalara tabi tutma arayışlarıyla bir arada gitmiştir. Bu çerçevede birçok Müslüman kadın aydın Kur'an'ın kimi tefsirlerinin erkek üstünlükçü bakış açısının kaynağının Kur'an'ın kendisinden değil de onu okuma yöntem ve bağlamlarından kaynaklandığına vurgu yapar.⁴¹ Bu anlayış bugün bile pratik hayatı yönlendiren cinsiyet hiyerarşisini onaylayan bir manzara ortaya koymaktadır. Türkiye'de dindarlık üzerine yapılan nitel bir çalışmaya göre İslam'da kadın ve erkeğin fitratlarından dolayı eşit olmadığını söyleyen bir grup katılımcı, bunu sıklıkla kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklara

³⁶ Judith E. Tucker, *İslam Hukuku'nda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Zeynep Esra Koca (İstanbul: Açılım Kitap, 2015), 56, 57, 63.

³⁷ Hidayet Şefkatli Tuksal, "Türkiye'de Müslüman Kadının Değişen Halleri", *Cinsiyet Halleri*, der. Nil Mutluer (İstanbul: Varlık Yayınları, 2008), 35-36.

³⁸ Fatmagül Bertkay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 26.

³⁹ Leila Ahmed, "Arap Kültürü ve Kadınların Bedenlerinin Yazılışı", çev. Ebru Salman, Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik, der. Pınar İlkaracan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 69.

⁴⁰ Hidayet Şefkatli Tuksal, "İslamcı Erkekliğin İnşası-Geleneksel Rollerin İhyası", *Toplum ve Bilim* 101 (Güz 2004), 82-83.

⁴¹ Barlas, "Müslüman Kadınlar ve Baskı", 70.

dayandırmıştır. Onlara göre erkekler kadınlardan daha güçlü oldukları ve kadınlar annelik ve çocuk bakımı becerileri gibi özelliklerinden dolayı erkeklerle eşit olamazlar. Özellikle muhafazakâr dindar katılımcılar arasında genel kabul gören bu anlayış, ataerkil söylemlerle iç içe bir şekilde fitrat gibi dini referanslara başvurularak kadınların doğaları gereği erkeklerle eşit olamayacağı fikrini ortaya koymuştur.⁴² İslamcı erkeklerin erkeklik anlayışının sorgulandığı başka bir çalışmada ise erkek olmanın kendilerini İslamcı gören bazı erkekler tarafından Allah'ın bir lütfu olarak görülebildiği ortaya konulmakta, yetiştikleri kültürel yapının bir yansıması olarak erkekliği; koruma ve sorumlulukla ilişkilendirdikleri; sertlik, irade, cesaret ve özgürlük gibi cinsiyet ayrımcı çağrışımları olan kelimelerle tanımlayabildikleri belirlenmiştir.⁴³

Günümüzde Müslüman kadınlar kendilerini erkeklerden daha aşağı bir konuma yerleştiren geleneksel dini anlayışın cinsiyet ayrımına dayalı söylemlerinden rahatsızlıklarını açıkça ifade etmekte, erkeklerle daha eşit muameleyi öngören bir dini anlayışın gelişmesi taleplerini dillendirmektedirler. Bu talepler Türkiye'de din hizmetlerinin yönetiminden sorumlu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın uygulamalarını da etkilemiş, kadın ve erkek personeline eşit davranma, eşit imkanlar sunma, bazı kadın ilahiyatçıları önemli konumlarda istihdam etme, kadına yönelik şiddetle mücadele üzerine çalışmak gibi prosedür ve uygulamalarına yansımıştır.⁴⁴ Durum böyleyken sahada Müslüman cemaatle sürekli bir arada olan, onların dini anlayışlarının kurulup beslenmesinde önemli payları olan imamların erkeklik ve kadınlığa dair dini yaklaşımlarının ne tür eğilimler gösterdiği önem kazanmaktadır. Çünkü din görevlilerinin insanların dini anlayışlarını şekillendirirken ortaya koydukları argümanlar cinsiyetle ilgili kabullerle iç içe geçmiştir. Bu argümanların çizdiği makbul kadın ve erkek imajları, onların insan hakları ile ilgili imalarla yüküldür. Bu da kadınların yaşadığı çeşitli şiddet biçimleri ve buna bağlı hak ihlallerinin ortaya konulmasında dini yönlendirmelerin de payının olup olmadığını irdelemeyi gerektirmektedir.

3. İmamların Erkeklik Anlayışı

Arapçada öne geçmek, sevk ve idare etmek kökünden gelen imam, terim olarak cemaatle namaza önderlik eden kimse ve devlet başkanı gibi anlamlar taşır.⁴⁵ Türkiye'de imamlar halkın kısa yoldan dini bilgiye erişebileceği kaynaklardan biridir. Özellikle kırsal bölgelerde ve kırsal kültürün hala etkili olduğu yerlerde imamlar buldukları bölgelerin her türlü yönlendiricisi, öğretmeni ve lideridir. Bu durum şehirlerde eskisi kadar güçlü olmasa da belli düzeylerde devam etmekte, imamlar halkı yönlendirirken imamların din anlayışları da halkın dini yaşayışını yansıtmaktadır.

İmamlar kadının görevleriyle yükümlülüklerini İslam'ın temel konularından biri sayar ve sıklıkla tartışırlar. İmamların hem dinsel bir kılavuz, hem de ümmeti yönetme işini üstlenen siyasal bir önder olarak özellikle de kadınların yaşamında yönlendirici bir güçleri vardır.⁴⁶ Türkiye'de yaygın halk dindarlığının kurulmasında imamlar ve temsil

⁴² Bahattin Akşit vd., *Türkiye'de Dindarlık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 355.

⁴³ Birsan Banu Okutan, *Erillik ve Din* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 123-124.

⁴⁴ Serpil Sancar, "Diyanet'in "Kadınlaşması": Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yeni Kadın ve Aile Politikası", *Kadın Odaklı*, der. Çiğdem Kağıtçıbaşı vd. (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016), 209.

⁴⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "İmam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 14 Nisan 2023).

⁴⁶ Sabbah, *İslam'ın Bilinçaltında Kadın*, 7-8.

ettikleri dini söylemin önemli etkileri vardır. Kolay ulaşılabilir olmaları, hızlı ve masrafsız bir yolla dini bilgi edinmeyi mümkün kılan kimseler olmaları imamları, özellikle kırsal kültürde ve dini bilgiye erişim imkânları kısıtlı genişçe bir kesim için güçlü birer rehber konumuna getirmiştir. İletişim imkânlarının, bireyci şehir kültürünün etkisini arttırdığı günümüzde ise imamlar eskiye oranla bu güçlerini kısmen kaybetmiş olsalar da önemli bir kesim için hala dini bir başvuru kaynağı olarak görülmeye devam etmektedir. Öte yandan imamlar dini belli bir kültürel ortam içinde yaşamayı mümkün kılan araçlar olarak aynı zamanda yerleşik dinsel kültürün de taşıyıcılarıdır. Bu da dinsel kültürün erkek ve kadınlığa dair yaklaşımlarının pekişmesinde imamların ne tür rollerinin olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Kadınların erkeklere karşın daha zayıf, ikincil ve değersiz görüldüğü bir kültürün devamlılığında dini aktörlerin ne tür etkilerinin olduğunu irdelemek kadına yönelik ayrımcı ve aşağılayıcı uygulamaların kaynağını teşhis etmek adına önemli bir adım olacaktır. Bu çerçevede bu çalışma, yaygın dini söylemi hem temsil eden hem de kuran imamların erkeklik anlayışlarının toplumda kadın ve erkek arası eşitsizliklerin ve kadına yönelik hak ihlallerinin devamında nasıl bir paya sahip olduğunu ortaya koymak için yürütülmüştür.

Bu amaçla Diyarbakır'ın merkezindeki camilerde görev yapan 30 imamla, 2023 yılının Nisan ayı boyunca, yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerle imamların erkek olmaya dini zaviyeden nasıl baktıkları sorgulanmıştır. Mülakatların tamamına yakını bu imamların görev yaptığı camilerde, kimi önceden haber verilerek kimi de cemaat namazları sonrasında gelişigüzel yollarla gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler için seçilen imamların görev yaptıkları camilerin, merkezdeki dört ilçeden eşit veya yakın sayıda temsil edilmesi sağlanmıştır. Bütün görüşmeler, mülakatın en kritik sorusu olan; Allah'ın erkekleri kadınlara üstün yaratıp yaratmadığı sorusu ile başlamış, erkeğin reisliği, fiziksel şiddet hakkı, kadın erkek eşitliği ve kadının liderliği hususlarındaki dini söylem üzerine değerlendirmeleri ile devam etmiş ve erkeğin kadına uyguladığı şiddette din adamlarının cemaati yönlendirirken kadın ve erkek olmaya dair kullandıkları ifadelerin etkisinin olup olmadığı hakkında ne düşündükleri sorusu ile tamamlanmıştır. Sorular için kullanılan bu temalar hem İslam literatüründe cinsiyet hiyerarşisini meşrulaştırmak üzere sıklıkla kullanıldığı hem de cinsiyet araştırmalarının gösterdiği üzere kadın erkek arası güç dengesizliğini kuran kabulleri yansıttığı için seçilmiştir. Mülakatlar, çoğu kırsal kültürde yetişmiş bu imamların kentlilik tecrübesi, okuma kültürü ve yakınındaki kadınlarla yaşadıkları deneyimleri nasıl anlamlandırdıkları hakkındaki veriler dikkate alarak analiz edilmiştir. Çalışmanın saha araştırması kısmında geçen direkt alıntılarının sonundaki imamların çalışma süresi ve yaşları ile ilgili veriler tamamen bilgilendirme amaçlı olup bu özellikler veri sürecini birer değişken olarak etkilememiştir.

Kültürümüzde erkek olmanın nasıl görüldüğü, onun tam karşısında konumlandırılan kadınlıkla ilgili değerlendirmelerle iç içedir. Erkek egemen bir sistem içinde kadın cinselleştirilerek kısıtlanması ve denetlenmesi gereken cinsiyet olarak işaretlendiği için kadının davranışları ve sınırları hakkında konuşmak her zaman daha kolay olmuştur. İlmihallerde, vaazlarda özellikle kadınlar, kendileri için fazladan bir parantez açılarak kıyafetleri, tavırları ve davranışları konusunda uyarılırlar. Dini otoriteler elinde dini söylem ve nasihatler, kadınları hizaya getirmek, onlara sürekli günah işlemeye ne kadar meyilli olduklarını hatırlatmak ve bundan sakındırmak için epey işlevsel bir araç olarak kullanılır. Dolayısıyla imamların erkeklik anlayışı üzerine yapılan bu çalışmanın alan araştırması kısmında, görüşme yaptığımız imamların birer erkek olarak erkekliği

yükledikleri anlamlar ve biçtikleri değer izleri, kendileri hakkında daha çok ve daha kolay konuştukları kadınlar hakkındaki değerlendirmeleri üzerinden de takip edilmiştir. Araştırmanın verileri erkekler tarafından kadınlar üzerinden düzenlenmeye, ıslah edilmeye çalışılan erkek egemen Müslüman toplum anlayışını yansıtmaktadır. Buradan bakıldığında imamlar tarafından erkek ve kadın sadece iman ve ibadet konularında (takva) Allah'a karşı eşit sorumlulukları olan, fakat sosyal hayatta erkeğin eğitim, hareket ve ifade etme, çalışma, karar verme ve yönetme konusunda kadına karşı daha geniş imkân ve ayrıcalıklara sahip olduğuna inanıldığı bir tablo çizilmekte, kadınların ise asli vazifelerinin ev ve çocuk bakımı olduğu düşüncesi, Allah'ın insanı fitrat üzere yarattığı ve buna bağlı olarak kadın ve erkeğin farklı rol ve sorumluluklara sahip oldukları argümanı ile temellendirilmektedir.

Bu çalışma için kullanılan nitel yöntem, araştırmacının doğup büyüdüğü için aynı zamanda doğal gözlemcisi de olduğu bir şehirde, bütün bir eğitim ve çalışma hayatı boyunca kendilerine aşına olduğu imamlarla mülakat tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Bu çerçevede belirli bir kültürel ortamda bir grup insanın değer, zihniyet, inanç ve yönelimlerini anlamak için kullanılan etnografik yaklaşım, araştırmanın dayandığı kuramsal zemin olmuştur. Etnografya yoluyla belirli bir kültürel grubun edimlerine, davranışlarına, tutum ve değerlerine yükledikleri anlamların onların bakış açılarıyla anlaşılması hedeflenir.⁴⁷ Bu çalışmayla kendisi de çalışma alanının doğal bir parçası olan araştırmacı, din adamlarının erkeklik kültürüne odaklanmıştır. Bu bağlamda imamların erkeklige dair davranışları, dilleri, algıları, deneyimleri ve değerlerinin kendi anlatımları üzerinden anlaşılması ve değerlendirilmesi hedeflenmiştir.⁴⁸ Mülakatlardan elde edilen veriler öncelikle betimsel analize tabi tutularak temalandırılmış, ardından bu temalar üzerinden bir içerik analizi yapılmıştır.

Mülakat verilerinin analiz ve yorumlanmasında imamlar tarafından çokça vurgu yapılan kavram ve değerlendirmeler üç esas tema haline getirilmiş; bu, başlıklara da yansıtılmıştır. İlk tema, imamların üstünlük, eşitlik ve şiddet kavramları etrafında dönen anlatımlarıyla erkeklerin kadınlardan fiziksel anlamda daha güçlü oldukları ve bununla bağlantılı olarak edindikleri haklar vurgusunu yansıtmaktadır. İkinci tema fitrat ve bu temelde kadının duygusallığı ve cinsel çekiciliğine karşı erkeğin dirayetli ve lider oluşunu öne çıkaran, kadın erkek arası psikolojik ve zihinsel yapı farkı olarak belirlenmiştir. Son tema da kadının anneliği, eğitim ve çalışma hakları ile fitne kavramları temelinde kadın ve erkek arasında olması gerektiği ifade edilen yaşam alanı farkı şeklinde ortaya çıkmıştır. Buna göre imamlar erkeklerin fiziksel güç, psikolojik yapı ve yaşam alanı olarak üç temel noktada kadınlardan farklılaştıklarına vurgu yapan bir anlayış ortaya koymuşlardır. İmamların çoğuna göre erkekler fiziksel olarak daha kuvvetli, psikolojik olarak daha dayanıklı ve sağlam iradeli dirler. Dolayısıyla bu özelliklerin gerektirdiği şekilde dış dünyayı kurma, yönetme ve kontrol etme hakkına sahiptirler. Bu onları evin ve evdeki ahalinin de doğal yöneticisi konumuna getirir. Böyle bir modelde açık veya üstü kapalı bir şekilde dışa yansıyan şey ise yaşamsal hürriyetler konusunda erkeklerin kadınlara göre daha avantajlı ve sorgulanamaz bir konumda düşünülmesi olmuştur. Erkeklerin hareketlilikleri ve hürriyetleri çoğunluk tarafından doğuştan daha güçlü, daha dayanıklı ve cesur olmalarının doğal bir sonucu

⁴⁷ Arda Arıkan, *Etnografinin El Kitabı* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2018), 15.

⁴⁸ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006), 70.

olarak kabul edilmiştir.

3.1. Üstünlük Takvadadır; ama Er'ricalu Kavvamune Ale'n - Nisai

Bu çalışmanın alan araştırması kısmını yönlendiren esas şey imamlara göre dinde erkeklerin kadınlara üstün yaratılıp yaratılmadıklarını öğrenmek olmuştur. İmamların büyük bir çoğunluğu buna öncelikle asla öyle bir şey olmadığını, devamında ise Nisa Suresi'nin, genellikle erkeklerin kadınlar üzerinde koruyucu, gözetici ve belirli sorumlulukları nedeniyle üstün oldukları şeklinde yorumlanan 34. ayetini okuyarak cevaplamışlardır. Bu ayet erkek egemen kültür içinde erkeklerin kadınlar üzerindeki kontrol gücünü meşrulaştırmak ve çoğunlukla da kadınların okumaları ve çalışmalarını kısıtlayacak dini bir referans olarak kullanılagelmiştir. Ayetin ilk kısmı adeta erkeklerle Allah tarafından verilen bir patronluk makamı şeklinde yorumlanmaktadır. Görüşmelerimiz sırasında çoğu imamın ayeti bu bağlamda kullandığı görülmüştür:

“İslam kadını erkeğe itaate mecbur kılmıştır. Kavvamun ayeti var. Hz. Peygamber de bundan bahsetmiştir, ama üstünlük takvadadır. Mesela işverenin sana emreder, bu senden daha değerlidir anlamına gelmez.” (10 yıllık imam, 30 yaşında).

İmamlar üstünlüğün ancak takva ile mümkün olduğunu, daha değerli olmanın ölçütünün iyi kulluk etmede olduğunu söylemişlerdir. Fakat üstünlük takvaya bağlanırken erkek olmak işveren pozisyonunda olmaya benzetilmiştir. İçerik özellikle iman ve ibadetleri yerine getirmekle ilgili olarak doldurulan takva, teorik bir iyi olma, sorumluluklarını layıkıyla yerine getirme hali olarak dillendirilmiştir. Takva o sorumlulukların nasıl dağıtıldığı, paylaşıldığı ve icra edildiği ile ilgili somut gösterenleri olan bir kavram olarak tartışılmamakta, kamusal pratiklerle ilişkilendirilmemektedir. Dolayısıyla takva bu bağlamda geleneksel dini söyleme egemen olan cinsiyet yaklaşımıyla erkek ve kadın olmaya dair beklenti ve kabulleri üstü örtük olarak onaylayan bir kavram haline gelmektedir.

Üstünlüğü muttaki olmakla ilişkilendiren imamlar Nisa Suresi'nin 34. ayetiyle Kur'an'ın erkeklere kadınlara karşın bir derece daha fazla ayrıcalık verdiğini, bunun erkeklere verilen evi geçindirme ve güvenliği sağlama sorumluluklarından kaynaklandığını ifade etmişlerdir:

“Üstünlüğün iki yönü var bir değer olarak o yönden eşitler. Ama kabiliyet olarak çoğu konuda erkek kadından daha kuvvetli yaratılmıştır. Nisa Suresi'nde geçer... Mesela peygamberler erkek, evi geçindirmede erkek önde, evliyalarda da erkek. Kadının da kabiliyet olarak üstünlükleri vardır. Mesela Hazreti Meryem Fatma, Ayşe, üstündür. Allah hikmet gereği bazı hususlarda erkeği üstün yaratmıştır. İslam'ın Kur'an'ın ölçüsü neyse biz onu diyoruz. Bellidir ne olduğu” (17 yıllık imam, 45 yaşında).

Erkeklerden daha üstün görülebilecek kadın örnekler çağdaş pratik hayat yerine Müslüman kadınlar tarafından Hz. Ayşe, Hz Hatice gibi neredeyse kendileri gibi olmanın imkânsız görüldüğü, idealize edilmiş dini şahsiyetler arasından verilmektedir. Burada kadınların erkeklere üstün olmasını neredeyse ihtimal dışı yapan bu örnekler, yakınları peygamber erkeklerden oluşan ve dolayısıyla pozisyonlarıyla erkek üstünlüğünü onaylayan kadınlar haline de gelmektedirler.

İmamların geneli kadın ve erkek arasında fiziksel anlamda bir yaratılış farkı olduğuna, bunun da ikisinin sorumlulukları ve görevlerini farklılaştırdığına vurgu yapmıştır. Üstünlüğün dinen iyi kul olma şartına bağlanmasının ardından yapılan bu ayırım,

fiziksel anlamda güçlü olmanın sosyal hayatta ortaya çıkan cinsiyet hiyerarşisi, buna bağlı güç dengesizlikleri ve hak ihlalleriyle olan bağlantılarını görmezden gelmektedir:

“Hayır üstünlük yok. Kur’an’da kadın ve erkeklerin birbirleri üzerinde karşılıklı hakları olduğu geçer. Fıtrat olarak yaratılış farkı var. Kadının erkeğin güç farkı var, yapabilecekleri işler ayrıdır. İslam’ı, Peygamberi tam anlamayanlar bu işi yapıyor. Ayrım dinde yoktur. Kavvamun ağır iş yapmak ve sorumluluklarla ilgilidir.” (40 yıllık imam, 65 yaşında)

Buna göre Allah kadın ve erkeği birbirini tamamlayacak şekilde farklı özelliklerle yaratmıştır. Bu özellikler neredeyse birbirinin zıttı olacak şekilde erkek ve kadına birbirinden farklı sorumluluklar yüklemiştir. Farklı sorumluluklar birbiriyle kesişmeyen yaşam alanları ve hareket imkânları anlamına gelir. Erkeklerin evi geçindirmek için gereken eğitim, seyahat, ifade ve liderlik etme haklarını kullanma konusunda herhangi bir tartışma yoktur. Bunlar yaratılıştan gelen doğal gereksinimler olarak düşünülür; fakat pratikte sağlayacakları ayrıcalıklar, iktidar konumu ve buna dayalı eşitsizlikler mesele edilmez. Eşitlik yerine adalet kelimesi özellikle tercih edilir. Bu çerçevede imamlara kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olup olmadıkları sorulmuştur. Öncelikle eşitlik kelimesi imamların geneline yakını tarafından Batılı ve bizi ifsad edecek bir kavram olarak görülmüş, eşitliğin fıtrata aykırı bir yaklaşım olduğu ifade edilmiştir:

“Er-ricalu kavvamune ale’n-nisai. Bence kadın ve erkek eşit değiller. Allah’ın ifadesidir, benim görüşüm değil. Erkekle kadın eşit ifadesine inanmıyorum ben. Eşitlik değil adalet esastır. Erkek fiziksel ve biyolojik olarak daha güçlüdür. Herkes bunda hemfikirdir. Bu üstünlük değildir. İslam en büyük değeri kadına vermiştir, köle olarak kullanılmasına karşı çıkmıştır... Eşitlik ve kadın hakları diye kadınlara zulmediliyor”. (15 yıllık imam, 38 yaşında).

İmamlar kadınlarla eşit haklara sahip olmak istememekte, buna gerekçe olarak da eşitliğin Batılı bir kavram olmasını göstermektedirler. Bu anlayışta eşitlik kavramının karşısına adalet konulmakta, adalet kelimesi birbirini tamamlamaya dayalı farklı roller ve bu temelde ortaya çıkan düzeni devam ettirmenin teminatı olmaktadır. Çünkü bu sayede eşitsizlik olarak görülebilecek durumlar adaletin yerine gelmesi hikmetine bağlanmakta; eşitliğin olmaması kadın için avantaj olarak görülmektedir. Kadın ve erkek arasındaki farklılıkların sosyalleşme süreçleri göz ardı edilerek salt biyolojik donanuma bağlandığı bu yaklaşımda, erkeğin ayrıcalıklı konumunun kadın için yarattığı dezavantajlar yaratıcının rızasının böyle olduğuyla temellendirilmiştir. Bu noktada erkeğin geçim sorumluluğunun ev içinde kadına karşı bir kontrol mekanizmasına ve şiddete dönüşme potansiyeli de sorgulanmış, imamlara Nisa Suresi’nin 34. ayetinde geçen ve geçimsizlik durumunda son çare olarak kadınların dövülmesi şeklinde yorumlanan kısım hakkında ne düşündükleri sorulmuştur. Çünkü kadının fiziksel olarak kontrol edilmesi ve denetlenmesine dair yaklaşımlar erkeklik anlayışı ile doğrudan ilgilidir:

“Darp ayeti kesinlikle vurma değil baskı olabilir. Asla dövme değil. Emaneti kır diyebilir mi Allah? Mesela darphane baskı yeridir.” (30 yıllık imam, 50 yaşında).

“Darp ayeti kadını dövme değil terbiye açısından izah etmek, yaptığı şeyin yanlışlığını göstermek demektir. Dövmek son aşamadır, oda hafifçe veya sert bir bakış demektir. Şiddet açısından değildir o terbiye açısından.” (21 yıllık imam, 45 yaşında).

Buna göre darp ile ilgili ayet hakkında iki tür eğilim ortaya çıkmış; çoğunluğu oluşturan bir grup imam kelimenin gerçek manada kadınları dövme kastettiğini; fakat bunun yuvayı kurtarmak için başvurulacak son çare olarak düşünülmesi gerektiğini, asla sistematik bir şiddete dönüşmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Öteki grup ise darp kelimesi ile kastın caydırmak amacıyla erkeğin bir bakışla, bir sözle veya bir tavırla hafif sertlik göstermesi olduğunu; çünkü peygamberin hayatında eşlerine karşı böyle bir uygulama olmadığını ifade etmişlerdir. Çok az sayıda imam ise darp kelimesinin Kur'an'da birçok anlamda kullanıldığını; fakat ilgili ayet hakkında yapılan yorumlarda onca anlam içerisinden dövme anlamının öne çıkarılmasının ataerki kültürel kabullerle ilişkili bir sorun olduğunu ve bunun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini söylemiştir.

3.2. Erkek İrade Sahibi, Kadın Duygusaldır

Mevcut dini kültürümüzde cinsiyet hakkındaki argümanlar biyolojik ayrımlarca belirlenen farklı türde kimlik tanımlamalarına dayalı bakış açısının etkisi altındadır. Fitrat burada kadın ve erkek olmanın birbirinden ayrı özellikler, sorumluluklar, görevler ve haklarla yaratılmış olmak anlamlarını içeren bir kod olarak işlevselleşir. Buna göre erkek fitrat olarak güçlü, iradeli ve dayanıklı yaratılmış, bu nedenle de kendisine kadınları ve çocukları geçindirme, onları koruyup kollama, gerektiğinde de uyarma ve kısıtlama görevi verilmiştir. Bir anlamda kendisine kadınlar ve çocuklar yanında yeryüzünün idaresi de emanet edilmiştir. Bu yaklaşıma göre erkeğin sahip olduğu haklar ve ayrıcalıklar üzerinde, hakkında konuşulmayı gerektirmeyecek ölçüde ortaklaşa, sessiz bir kabul vardır. Burada kritik olan şey, erkeğin kullanmakta çoğunlukla özgür olduğu bu geniş imtiyazları kadınların kullanamayacağını kendilerine sürekli hatırlatmaktır. İmamların çoğunun bu anlayışı benimsediği görülmüş; onlara göre kadının fitratı ev ve çocuk bakımına uygun olarak yaratılmıştır. Nesillerin bakımı ve eğitiminden kadın sorumlu olduğu için birçok alanda mümkün olduğu kadar okutulmalıdır. Fakat kadının eğitim hayatı evi ve evdekilerin şartlarını, karakter ve davranışlarını "iyileştirmek" amacıyla olmalıdır. Çünkü kadın esasında ona uygun donanımda yaratılmıştır. Bununla beraber kamusal alanda da doktorluk mesleği gibi kadına ihtiyaç duyulan alanlar vardır. Kadın hastalar için kadın doktorlar yetiştirilmelidir:

"Kadın okusun tabi. Doktor olsun eşim hastalandığında kadın doktor tercih ederim. Yani bazı mesleklerde kadın olmalı bazılarında olmamalı" (12 yıllık imam, 32 yaşında)

Fakat çoğu imama göre bir kadının hâkim olması, devlet başkanı olması sakıncalıdır. Çünkü kadın fitraten çocuk yetiştirmeye uygun bir donanımda, yani erkeğe oranla daha duygusal yaratıldığı için, karar verirken iradeli ve adil davranmayabilir. Bu nedenle kadınlar okumalı ama her alanda olmamalıdır. Bu anlayış tersinden her alanda olmanın erkeklere özgü bir şey olduğu ve her yerde olmanın kadınlık fitratını ihlal etme ve yaratana karşı gelme anlamına geldiği imasını taşır. İmamların, kadınların "her alanda olması" nı erkeklere meydan okumak şeklinde anladıklarını neredeyse yaratana meydan okumakla bir tutan bir anlatımla ifade ettikleri görülmüştür. Çünkü imamlara göre erkek Allah tarafından kendisine yeryüzünü idare etmek görevi ve buna bağlı ayrıcalıkların verildiği cinsiyettir.

Esasında görüşmeler sırasında kadınlara hâkimlik veya liderlik gibi pozisyonların yakıştırılmamasının bir açık bir de örtük bir anlamının olduğu fark edilmiştir. Açık anlamı kadınların erkeklere nazaran daha duygusal yani zayıf irade ile yaratıldıkları

iddiasıdır. Bu anlam, temelde kadını hor gören bir anlayışla esasında erkeklerin sahip olduğu yönetici ve karar verici pozisyonları kadınlara layık görmeme tavrını yansıtır. Kadınların her alanda olmamaları gerektiği düşüncesinin altında, onların duygusal olarak yaratıldıkları argümanı ile örtülen aşırı cinselleştirilmiş kişiler olarak görülmelelerinin yarattığı kaygı da yatar. Bazı görüşmelerde özellikle daha yoğun olmak üzere, görüşmelerin tamamına yakınında kadınların cinsel çekicilikleri fazlaca vurgulanmıştır. Kadının varlığının erkekleri yoldan çıkaracak bir güç olarak düşünüldüğü, bu var olma halinin sürekli cinselliğe indirgenildiği görülmüştür. Erkek egemen söylemin çok belirgin özelliklerinden birinin erkeği aktif kadını pasif olarak kodlamasına rağmen kadınlığın aşırı cinselleştirilmesine dayalı fitne söyleminde erkeğin neredeyse kontrolü kaybetmiş biri olarak kadının güçlü etkisi altına girmiş şekilde tasvir edildiği çelişkili bir anlatım ortaya çıkmıştır. Elbette bu anlatım iktidarda olanın sınırsız özgürlüğüne ve kontrolden azade olan konumuna karşın sınırların daha güçsüz pozisyonda olanlara konulduğu bir hiyerarşiyi de yansıttığı şeklinde de okunabilir.

İmamların çoğu erkeklerin daha güçlü, dayanıklı, sert koşullara tahammül kabiliyeti ve taşıdığı ağır sorumlulukları nedeniyle aileyi ve toplumu ayakta tutmaya yaratılıştan ehil olduğunu düşünmüştür. Fitrat kavramı bütün bunları içeren bir kod olarak devreye girerek adeta erkek üstünlüğüne dayalı değerler ve eşitsizliklerin değiştirilemezliğini onaylayan bir kavram haline gelir. Bu yaklaşım üzerinden erkeklerin fitraten doğal birer lider oldukları, kadınlarsa fitratlarında duygusallığın ve merhametin ağır bastığı, bu nedenle de bazı işleri yapmaya elverişli olmadıkları ve bunun değiştirilecek bir şey olmadığını ifade etmişlerdir. Erkek ve kadının doğasıyla ilgili bu tür kabullerin sosyal hayatta birinin lider olup ötekine ona tabi olduğu bir düzen yaratması beklenir. Bu sebeple erkek egemen düzende erkeği kadını aynı seviyeye getirecek veya ona tabi kılacak ilişki biçimlerinden hazzedilmez:

“İnsanlar fitrat üzere yaratılmıştır. Kişilerin fitratı duruma göre değişir. Yönetici olur mu kadından? Dünyada gördüğümüz kadarıyla çok az kadın yönetici var. Eşitlik değil fitrata uygun işler yapmaları onları başarılı kılar.” (30 yıllık imam, 50 yaşında).

“Merhamet kadında çok, liderlik sorunlu olur. Kıskançlığına zaafiyetine yenilebilir. Tam donanımlı yetişirse reis olur yoksa zor.” (21 yıllık imam, 45 yaşında).

Kadınların yöneticiliği bu şekilde çoğu imam tarafından doğru bulunmamış, bu hem kadının doğal yapısına ters görülmüş hem de erkeklerle iç içe iş yapma olasılığı nedeniyle çekinceli karşılanmıştır. Buna karşın daha az sayıda imam bunun mümkün olabileceğini, çünkü idareciliğin esasen liyakat ve donanımla ilgili olduğunu, kadınlara bu konuda engel konulamayacağını ifade etmişlerdir. Fakat bu grupta dahi üstü örtük de olsa çalışma koşulları ve evi ihmal etme ile ilgili bir çekince olduğu fark edilmiştir. Kadınların kamusal alanda herhangi bir pozisyona hükmetmesinin, birtakım problemlere yön vermesinin alışılmışın dışında, kabul edilmesi kolay olmayan bir şey olarak düşünüldüğü gözlenmiştir. Buna Bakara Suresi'nin 282. ayetinde şahitlikle ilgili olarak erkek ve kadın arasına konulan fark da örnek olarak gösterilmiştir:

“Mahkemede kadın duygusal olduğu için durumdan etkilenirse diye iki kişi diyor şahitlik için; ama erkek etkilenmez. Genel itibari ile bayanların fitratı böyle.” (25 yıllık imam, 52 yaşında).

“Kadın fitratı gereği duygusal olduğu için şahitlikte şaşırabilir. Bu bir eksik değildir. Çok

şahit oldum yanıldıklarına. Kadında yanılma, unutmama iki kat fazladır.” (17 yıllık imam, 48 yaşında).

İmamların çoğu birer erkek olarak mevcut düzenin kendileri için yarattığı konfordan dolayı erkek üstünlüğünü onaylanan dinsel söylemi sorgusuz kabul etmeye şartlanmış, bunun erkekler için yarattığı ayrıcalıkları doğal birer veri olarak kabul etmişlerdir. Bu gruptaki imamlar içinden bazısının mülakatlar ilerledikçe belli bir farkındalık yaşayarak içinde yetiştikleri kültürün ataerkil yapısından dolayı böyle düşünüyor olabildikleri şeklinde bir özeleştirme yaptıkları görülmüştür. İmamların çok daha az bir kısmının bu durumun kadınlar için yarattığı haksızlıkların farkında oldukları ve daha eşitlikçi bir söylemi benimsemeye çalıştıkları görülmüştür. Hatta bu imamlar erkek üstünlüğüne dayalı toplumsal örgütlenme biçimlerinin kadınları baskılamasında dini otoritelerin de payı olduğunu kabul etmiş; erkek olmanın daha değerli, daha yetenekli olmak anlamına geldiği şeklindeki yaygın anlayışı kabul etmediklerini ifade etmişlerdir.

3.3. Erkek Sahada, Kadın Evde Olmalıdır

İmamlara göre İslam zaten kadınları annelik vasfının gerektirdiği kabiliyetlerle donatarak ona en yüce değeri vermiş, cenneti annelerin ayakları altına sermiştir. Müttaki kadınların da bundan daha yüce, bundan daha üstün gayeleri yoktur. Erkeklerin ev geçimi ve güvenliğinden, kadının ve çocuğun nafakasından sorumlu olmaları, kadınları çalışma ve onun beraberinde getireceği yükümlülüklerden kurtarmıştır. Dolayısıyla kadının kamusal haklarını gündeme getiren kadın erkek eşitliği tartışması daha baştan geçersiz olmaktadır. Buna göre İslam’da kadın erkek eşitliği yoktur. Kadın ve erkek farklı özelliklerle yaratılmış olduklarından birbiriyle eşit olamazlar. Her bir cinsiyetin yeri ve görevleri ayrıdır. Yaptıkları işlerle birbirlerinin eksiklerini giderirler. İmamlar açısından kadının çalışması, tecrübe edeceği uzun bir eğitim hayatının onda yaratacağı gelişme ve birikim yanında sürecin sonunda geçimini sağlayacak ve kendisine bir kimlik ve kişilik kazandıracak olan bir meslek sahibi olma gibi niteliklerden soyutlanarak ele alınmakta, çalışmak sadece hayatı devam ettirecek birtakım giderleri karşılamak üzere para kazanmak amacıyla tecrübe edilen bir şey olarak yorumlanmaktadır. Eğitim ve çalışma hayatının kendini geliştirme ve ifade yollarını arttırıcı bir imkân alanı olarak erkeklerle özgü kılınmakta, kadınlar içinse gereksiz ve yaratılışa aykırı olarak yorumlanmaktadır. Kadınların annelik rolü ve ev alanı dışında olmaları sıra dışı, arzu edilmeyen, çağın şartlarıyla ortaya çıkan ve engel olunamayan nahoş bir durum olarak görülmektedir:

“Bazı kadınları eve sokamıyorsun çıkmış dışarı girmiyor. Hayırlı çocukların yetişmesi için anneler çok önemli, cennet onların ayakları altında. İslam kadın iki duvar arasında olsun demiyor, ama başıboş olsun da demiyor. Bu fitratına aykırıdır bir kere.”(14 yıllık imam, 45 yaşında).

“Kadının nafakası, geçimi erkeğe yüklenmiştir. Her şeyden önce kadın annedir, evde olmalıdır. Buradan bakınca kadın üstündür. Kadın çalışmak zorunda değildir. Ama meşru dairede kadına engel olamazsınız.”(10 yıllık imam, 35 yaşında).

İmamların çoğu kadınların duygusal olduğuna vurgu yapmış, dışarıda erkeklerin çalıştığı alanlarda bulunmaları yaratılışlarına aykırı bir durum olarak değerlendirmiştir. Bununla beraber kadınların çalışmaları önünde de herhangi bir engelin bulunmadığını, mahrem-namahrem sınırlarını korudukları takdirde okumalarında ve çalışmalarında bir sakınca olmadığını, fakat bunun aile hayatını zarara uğratacak, çocukların bakımını

aksatacak kusurlu bir durum olduğunu söylemişlerdir. Burada imamların birer erkek olarak erkek egemen değerler sistemini onaylayan bir söyleme sahip çıktıkları açıkça görülüyor. Aynı zamanda kadınları erkeklerle bir araya getirecek her türlü imkânın taşıdığı cinsellik potansiyeli ve fitne kaygısı bazen üstü kapalı bazen de açık açık dile getirilmiş, fitneyi bertaraf etme niyetinin erkeklerden ziyade kadınların hareketlerini kısıtlamayı meşrulaştırıcı bir durum olarak dillendirildiği görülmüştür. *Fitne* kadın ve erkeğin bir araya gelmesini bir ihtimal olarak dahi gündeme getiren, toplumsal düzeni, ahlaki ve geleneği yozlaştıracak bütün durumları simgeleyen kilit bir kelime olarak kullanılmıştır:

“Bir bayan erkek gibi yükü taşıyamaz. Kadın yetersizdir diyemeyiz ama fitne çıkmasın diye Allah erkekleri tercih etti. Üstünlük takvadadır diyor Allah. Cinsiyet farkını gözetmeksizin söylediği bu ayeti düstur alıyoruz. Biz kadının yaptığı şeyi yapabilir miyiz, hayır. Biz çocuk bakmaya onlar kadar tahammül edebilir miyiz, hayır” (11 yıllık imam, 34 yaşında).

İki taraflı bir durumu tasvir etmesine rağmen fitne kelimesi erkekte ziyade kadını işaret eden, ortaya çıkaracağı sonuçlar itibarıyla özellikle kadının sorumlu tutulduğu bir yaklaşımın sembolü olarak kullanılır. Fitnenin bir cinsiyeti vardır ve bu da kadındır. Fitne konusunda erkeğe düşen şey buna engel olmak, kadına sınırlar koymaktır. Fitne söyleminde kadın cinselliği abartılı bir şekilde karşımıza çıkar. İmamların anlatımlarında da bu durumla sıklıkla karşılaşmıştır. Kadınların kıyafetleri, “açık saçıklıkları” hep bir şikayet konusu ve kısıtlanma gerekçesi olmuştur. Erkekse hiperaktif, girişken, engellenemez yapısıyla fitnenin kurbanı olarak tasvir edilmiştir. Kadını bu şekilde aşırı cinselleştirme onu bir ayıp, bir utanç konusu haline getirerek gözlerden uzaklığı ölçüsünde değer kazanacağı anlayışını yerleştirmiştir. Bu da erkekler tarafından kadınların çeşitli alanlardaki hareketlerinin kısıtlanmasının ve kadınlarla erkeklerin faaliyet alanlarının birbirinden ayrılmasının meşrulaştırıcısı olmuştur. Bu durum pratikte eğitim, çalışma, seyahat, ifade ve liderlik gibi hakların cinsiyetler arasında nasıl paylaşıldığı üzerinden anlaşılabilir:

“Kadınların okulu ayrı erkeklerin okul ayrı olsun, karışık olsa kadına erkeğe zarar. İngiltere’de öyle mesela. İç içelik fitne-fesat ortaya çıkarır. Çalışma konusu ise şöyle; kendini rahat hissedeceği şekilde namahrem rahatsızlığından eminse yapabilir.” (17 yıllık imam, 48 yaşında).

İmamların tamamına yakını az ya da çok medrese eğitiminden geçmiş, bu bölgede medrese sistemini besleyen aile merkezli, ataerkil kırsal kültürün etkisi altında din eğitimi almışlardır. Çoğu atanmak için sonradan ve dışardan İlahiyat önlisans diploması edinmişlerdir. Yüz yüze üniversite eğitimi almış imamların sayısı genele oranla epey düşük düzeyde kalmıştır. Çok azı hariç geneline yakınının sürekli bir okuma ve kendini güncelleme gayesi taşımadığı görülmüştür. Birçoğunda öne çıkan fitne, fitrat ve cinsellik vurgusunun nedenleri burada aranabilir. Buna karşın az da olsa erkeği kadına karşın üstün ve ayrıcalıklı görmeyen, aynı insani haklara sahip bireyler olarak değerlendiren 3 imamdan birinin sürekli okuyan ve kendisini geliştirmeyi seven, diğer ikisinin de şehir tecrübesi epey uzun, biri uzun yıllar yurtdışında yaşamış kimseler olmasının etkili olduğu görülmüştür:

“Kadına konum vermek, ihtimam göstermek lazım. Bir kadın evlenene kadar problem yaşamıyor evleneceği zaman kocası çalışmayacak, diyor; bu söylemler kadını

hayattan koparıyor. Aile bir şirket değil, koca da işveren değil. O yüzden burada birinin sözü diğerinden daha önemli olmamalı. İkisi de eşit olmalı. Ayıp ve kusur araştırmak, rencide etmek fayda sağlamaz. Kur'an; birbirinizin elbisesisiniz, diyor. Sorumsuzca hareketlerde suç karşılıklıdır." (40 yıllık imam, 62 yaşında).

İmamlardan bazısının erkek olmayı kadın üzerinde kısıtlayıcı, yönlendirici bir güç olarak görmediğini belli eden ifade ve yaklaşımlarında karakterleri ve ailelerindeki kadınlarla yaşadıkları olumlu tecrübelerin de etkili olduğu görülmüştür. Bahsi geçen az sayıda imam, erkeklerin kadınların hareket ve hürriyetlerini kısıtlama hakkına sahip olduklarına katılmamışlardır. Bunlar muktedirin söyleminde itaat etmesi beklenen grubun hatalarının, yanlışlarının ve yoldan sapma ihtimallerinin sürekli öne çıkarılması ve vurgulanmasından rahatsız olduklarını belli etmişlerdir. Dolayısıyla çok az da olsa imamların bazısının erkekleri kadınlara üstün görmemelerinde, okuma kültürü, şehirleşme tecrübesi ve kadınlarla olumlu yaşantıların etkili olduğu görülmüştür. Okuyarak kendini geliştirme arayışı ve şehirlilik tecrübesinin farklılıklara ve insan haklarına karşı daha duyarlı bir anlayışı beslediği, bunun da kadınlara karşı daha olumlu bir anlayış yarattığı ifade edilebilir. Ayrıca kadınlara karşı daha eşitlikçi bir anlayışı benimsemiş olan çok az sayıdaki imamın, kız kardeş, eş gibi çok yakın oldukları kadınlarla ilişkilerini, rekabetçi ve hiyerarşik bir dil kullanmadan anlatmaları, bu yaklaşımlarında ailelerindeki kadınlarla deneyimledikleri iyi ilişkilerin de etkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Erkeklik bir toplumsal cinsiyet kategorisi olarak erkeklerden beklenen rol ve davranışları ifade eder. Kültürümüzde ve erkek egemen toplumlarda erkek olmak kimseye muhtaç olmamak, sertlik, dayanıklılık, rasyonalite, duygusal mesafe, cesaret gibi değerlerin içselleştirilmesi ölçüsünde var olur. Kadınları duygusal, anlayışlı, şefkatli ve edilgen olarak tanımlayan ataerkil kültürde kadının ve erkeğin yapması gerekenler ve buldukları alanlar birbirinden farklı ve birbirini tamamlayıcı olarak görülür. Böyle bir düzende erkek, hâkim cinsiyet olarak kadınları, çocukları ve dünyayı idare edecek rolleri, buna bağlı imkân ve özgürlükleri elinde tutan cinsiyet olarak düşünülür. Çocukluktan itibaren öğrenilen bu değerlerin içselleştirilmesinde dinin büyük bir rolü vardır. Kişinin inanç ve bağlılıkları hak ve sorumluluklarını cinsiyete dair kabulleri de içerecek şekilde belirler. Erkekliğe yüklenen anlamlar dini argümanların desteği sayesinde pekişir ve devamlı hale gelir. İslam da içine doğduğu coğrafyanın ataerkil değerleri ile içli dışlı olmuş, ulema tarafından dini hükümler ortaya konulurken erkeğin daha değerli ve ayrıcalıklı olduğu yolundaki kabulleri benimseyen bir tablo çizmiştir. Müslüman dini kültürde Hz. Peygamberin yaşantısı ve uygulamalarıyla çelişecek şekilde kendisinde kadınlara sınırlar koyma hakkı gören buyurgan bir erkeklik anlayışı yer etmiştir.

Bu çalışma için imamların erkeklik anlayışının konu edilmesinin nedeni yaygın halk dindarlığının kurulmasındaki önemli rollerinden dolayıdır. Dini bilgiye erişimin kısıtlı olduğu kırsal kültürlerde imamlar hayatı yönlendiren etkili liderler konumunda olmuştur. Şehirleşme tecrübesi ve dijital imkânların artışı bu etkiyi azaltsa da Türkiye'de din adamlarının cemaati yönlendirme konusundaki nüfuzları hala güçlüdür. Daha da önemlisi imamların dini anlayış ve birikim itibariyle toplumumuzdaki makbul dindar tipini temsil ettikleri söylenebilir. Bu açıdan din adamlarının dini söylem ve tavırlarını şekillendiren cinsiyet yaklaşımlarının, mevcut

kültürümüzdeki egemen erkek değerlerini onaylayıp onaylamadığı önem kazanmaktadır. Bu, kadınların özel ve kamusal alanlarda yaşadıkları haksız uygulamaların devamı ve meşrulaştırılmasında dini figürlerinin payını ortaya çıkarmayı önemli hale getirmektedir. İmamların çoğunda bu konuda savunmacı bir yaklaşım olduğu görülmüş, çok az bir kısmı dini söylemin ve din adamlarının, kadınların davranışları ve kıyafetleri hakkında abartılı bir günahkârlık vurgusu yapmak suretiyle kadınlar üzerine odaklanan bir erkek baskısı yaratmada pay sahibi olduklarını kabul etmiştir. Halkla sürekli bağlantı halinde olan din adamlarının, erkeğin hâkim, kadının da tabi konumda ve erkek tarafından belirli hakları kısıtlanan bir cinsiyet olarak düşünülmesi ve bunun pekişmesine nasıl hizmet ettiğini irdelemek kadına yönelik şiddeti önleme konusunda da yol gösterici olacaktır. Erkek olmak kolaylaştıkça ve erkek olmanın kutsallığı azaldıkça kadın olmak da kolaylaşacaktır.

Bu çerçevede Diyarbakır merkezde 30 imamla yaptığımız yüz yüze görüşmeler imamların çoğunlukla erkekliliği, kadınlarla takvada eşit, sosyal hayatta ise asla eşit görmeyen bir bakış açısıyla değerlendirdikleri ortaya çıkmıştır. İmamların geneli erkek olmayı taşıdıkları sorumluluk ve yaratılıştan gelen fiziksel üstünlüklerden dolayı doğal liderlik konumunda görmektedirler. Bunun erkeklerle, kadınları belirli konularda uyurma, kısıtlama, engelleme gibi haklar verdiğini, fakat sistematik şiddete dönüşecek şekilde fiziksel müdahale hakkı vermediğini vurgulamaktadırlar. İnsanlara dini öğretme ve onlara dini önderlik etme vazifesi gören bu erkeklerin gözünde erkek olmak doğuştan yönetici, çekip çevirici ve idare edici konumda olmak demektir. Kadınlarsa doğuştan annelik vazifesine uygun zihinsel ve duygusal donanımda yaratılmıştır. Bu nedenle de kadınlar okusalar da çalışmak zorunda değillerdir. Çalışsalar bile her alanda değil, belirli şartlarda ve belirli yerlerde çalışmalıdırlar. İmamların çoğunda karşımıza çıkan ve ataerkil geleneği devam ettiren biyolojik indirgemeci bu anlayış ve onun dayandığı keskin işbölümü düşüncesi kültür ve dinin nasıl da işbirliği içinde olduğunu göstermektedir. Çoğu imama göre kadınlar evde hayatı devam ettiren şeyleri ürettiren erkeklerin de imamların tabiriyle “sahada olması” yaratıcının rızasını yansıtmaktadır. Bu yaklaşım imamların geleneksel ev içi işbölümünü onaylayan tavırlarıyla da uyumludur. Birçok imam ev işleri ve çocuk bakımı konusunda kadınların erkeklerden daha becerikli olmasını fitrata bağlamış, evde bu konularla ilgili devamlı ve kapsamlı bir iş paylaşımı yapmadıkları görülmüştür. Bununla birlikte günümüzde kadınların daha çok okumaları ve dışarda çalışmalarının evde belli düzeylerde bir iş paylaşımını gerektireceğini gönülsüz de olsa kabul etmişlerdir. Fakat buna rağmen imamlar iş paylaşımı yerine kadının dışarda çalışmamasını daha tercih edilesi bir seçenek olarak ortaya koymuşlardır. Kadınları bürokrasiden, liderlikten ve kamusal ilişkilerden dışlayan ve kimi yerde şiddete varacak şekilde erkeğin kadın üzerinde kısıtlayıcı davranışlara hakkı olduğu yönündeki kabulleri de bunu desteklemektedir.

Erkeğin liderliğini ve kamusal hareketlilik konusundaki önceliğini üstü örtük ya da açıkça kabul etmelerine rağmen şiddet ve özellikle sistematik şiddet hiçbir imamın onaylamadığı bir problem olarak görülmüştür. Bununla birlikte özellikle kadınların yanlış yapma ihtimaline karşı sürekli tetikte olmaları, bakışlarının ısrarla kadın kıyafetleri ve davranışlarını düzenlemeye odaklanması ile kadınların ev ve çocuk bakımı ile ilgili emeklerinin karşılıksız bir fedakârlık olarak görülmesi ve bedelinin cennete havale edilmesi, bu din adamlarının erkek egemen anlayışı kasıtlı veya kasıtsız bir şekilde onayladıklarını göstermektedir. İmamların kadına yönelik sistematik erkek şiddetini istisnasız reddetmelerine ve İslam’a aykırı bulmalarına rağmen şiddet ve

çeşitli hak ihlalleri ile bizzat kendilerinin de sahip olduğu erkek egemen kabuller arasında doğrudan bağlantı olduğunu görmeye istekli olmadıkları, bunu dert edinmedikleri görülmüştür. Çoğu için erkek olmak doğuştan sert, güçlü, soğukkanlı, mesafeli, lider, kadına nazaran daha özgür davranabilmek demektir. Dolayısıyla imamlar, kadına yönelik aile içi sistematik şiddete karşı çıkmakla beraber kadın ve erkek olmaya dair kabuller ve bu kabuller etrafında inşa ettikleri dini söylem yoluyla erkek üstünlüğüne dayalı mevcut cinsiyet hiyerarşisini onaylamakta ve devam ettirmektedirler. Buna karşın imamların çok azı bu bakış açısını sorgulamakta ve erkeklerin iman ve ibadet konularında olduğu gibi sosyal meselelerde de kadınlara herhangi bir üstünlüğünün olmadığını düşünmektedir. Bu imamlar ataerkil kültürü eleştirdiklerini, Hz. Peygamber'in hanımlarına karşı, erkek üstünlüğüne dayalı söylemi meşrulaştıracak şekilde herhangi bir davranış sergilemediğini, onlara karşı anlayışlı ve mütevazı olduğunu ve erkek üstünlüğüne dayalı dini kültürün onun ölümünden sonra güçlenmeye başladığını ifade etmişlerdir. Az sayıdaki bu imamların diğerlerine oranla şehirlilik kültürünü daha çok içselleştirdikleri, okuyarak kendini geliştirmeye hevesli, karakter ve aile yaşantıları itibarıyla kadınlarla olumlu tecrübeleri olan kimseler oldukları görülmüştür. Bununla birlikte bunların sayıca diğerlerine oranla çok az olduklarını, neredeyse birer istisna olarak görülebileceklerini ifade etmek gerekir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça /References

Ahmed, Leila. "Arap Kültürü ve Kadınların Bedenlerinin Yazılışı". çev. Ebru Salman. *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik*. der. Pınar İlkcaracan. 55-74. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Akşit, Bahattin vd. *Türkiye'de Dindarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Ali, Kecia. *Cinsel Ahlak ve İslam*. çev. Adnan Bülent Baloğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Arıkan, Arda. *Etnografin El Kitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2018.

Atay, Tayfun. "'Erkeklik' En Çok Erkeği Ezer". *Toplum ve Bilim* 101 (Güz 2004), 11-30.

Barlas, Asma. "Müslüman Kadınlar ve Baskı". çev. Öykü Elitez. *İslami Feminizmler*. der. Zahra Ali. 65-87. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Berktaş, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.

Bolak, Hale vd., *Erkekliğin Türkiye Halleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

Bourdieu, Pierre. *Eril Tahakküm*, çev. Bediz Yılmaz. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2015.

Cengiz, Kurtuluş vd. "Hegemonik Erkekliğin Peşinden", *Toplum ve Bilim* 101 (Güz 2004), 50-70.

Connell, R. W. *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

Connell, R. W. *Erkeklikler*. çev. Nagihan Konukçu. Ankara: Phoenix Yayınları, 2019.

Delaney, Carol. *Tohum ve Toprak*. çev. Selda Somuncuoğlu-Aksu Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Eslen-Ziya, Hande-Korkut, Umut. "Hutbelerde Toplumsal Cinsiyet Söylemlerinin Yapılandırılması". *Kadın Odaklı*. der. Çiğdem Kağıtçıbaşı vd. 241-267. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.

Goldberg, Herb. *Erkek Olmanın Tehlikeleri*. çev. Selçuk Budak. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2010.

Hacısoftaoğlu, İlknur - Koca, Canan. "Spor Medyasında Hegemonik Erkekliğin (Yeniden) Üretimi: 'Delikanlı Gibi Yaşayın, Delikanlı Gibi Oynayın'", *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil*, Ed. İlker Erdoğan. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.

Kaya, Abdussamet. "Şark Medreselerinde Toplumsal Cinsiyet Anlayışı: Diyarbakır Seydaları Üzerinden Betimsel Bir Analiz". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60/1 (2019), 111-132.

Kur'an Yolu. Erişim 14 Haziran 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>

Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. "İmam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 14 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/imam#1>.

Lange, Katharina. "'Eskiden İnançsızlık İnanılmaz Derecede Yaygındı': Kuzey Suriye'de Yas ve Toplumsal Değişim". çev. Özlem Yılmaz. *İslami Pratiklere Etnografik Yaklaşımlar*. haz. Baudoin Dupret vd. 44-54. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2017.

Lloyd, Genevieve. *Erkek Akıl*. çev. Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

Newman, David M. *Sosyoloji*. çev. Ali Arslan. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013.

Okutan, Birsan Banu. *Erillik ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.

Onur, Hilal- Koyuncu, Berrin. “ “Hegemonik” Erkekliğin Görünmeyen Yüzü: Sosyalizasyon Sürecinde Erkeklik Oluşumları ve Krizleri Üzerine Düşünceler”, *Toplum ve Bilim* 101 (Güz 2004), 31-49.

Özbay, Cenk - Baliç, İlkey. “Erkekliğin Ev Halleri”. *Toplum ve Bilim* 101 (Güz 2004), 89-103.

Sabbah, Fetna Ayt. *İslam'ın Bilinçaltında Kadın*. çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.

Sancar, Serpil. *İmkânsız Erkeklik*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

Sancar, Serpil. “Diyanet'in “Kadınlaşması”: Diyanet İşleri Başkanlığının Yeni Kadın ve Aile Politikası”. *Kadın Odaklı*. der. Çiğdem Kağıtçıbaşı vd. 203-239. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.

Segal, Lynne. *Ağır Çekim Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler*. çev. Volkan Ersoy. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1990.

Schick, İrvin Cemil. *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak*. çev. Pelin Tünaydın. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Şahin, Muhittin. *Türkiye'de Erkekliğin Dönüşümü*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018.

Şefkatli Tuksal, Hidayet. “İslamcı Erkekliğin İnşası-Geleneksel Rollerin İhyası”. *Toplum ve Bilim* 101 (Güz 2004), 81-88.

Şefkatli Tuksal, Hidayet. “Türkiye’de Müslüman Kadının Değişen Halleri”. *Cinsiyet Halleri*. der. Nil Mutluer. 31-43. İstanbul: Varlık Yayınları, 2008.

Tillion, Germaine. *Harem ve Kuzenler*. çev. Şirin Tekeli-Nükhet Sirman. İstanbul: Metis Yayınları, 2006.

Tucker, Judith E. *İslam Hukuku'nda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet*. çev. Zeynep Esra Koca. İstanbul: Açılım Kitap, 2015.

Walby, Sylvia. *Patriyarka Kuramı*. çev. Hülya Osmanağaoğlu. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.

Yapıcı, Asım. *Toplumsal Cinsiyet, Din ve Kadın*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.

Yıldırım, Ali – Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006.